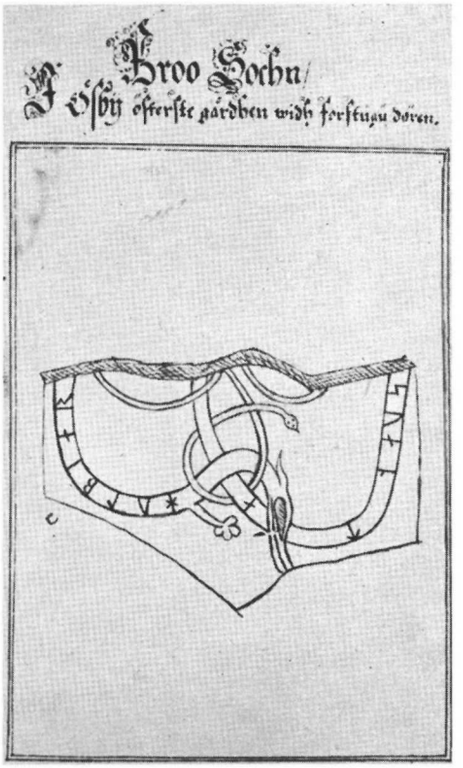

Fig. 285. U 538. Ösby, Roslags-Bro sn. Efter teckning av Rhezelius i R 550.

538. Ösby, Roslags-Bro sn.

Litteratur: B 118, L 627. J. Bureus, F a 6 s. 188 n:r 115 (Rhezelius), F a 5 n:r 29; J. Rhezelius, Monumenta Uplandica (F c 6), s. 82 (tryckt i UFT h. 32, s. 47), R 550 n:r 30; J. Peringskiöld, Monumenta 3, bl. 79; N. Celsius (resp. Laurentius Sepelius), Roslagia (1721), s. 41; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 1, s. 116; F. V. Radloff, Beskrifning öfver norra delen af Stockholms län 1 (1804), s. 241; UFT h. 2 (1872), s. 12.

Avbildningar: Rhezelius, teckning (i Monumenta Uplandica och i R 550); P. Helgonius och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 118).

Om runstensfragmentet, som länge har varit försvunnet, lämnar Rhezelius i *Monumenta Uplandica* följande upplysning: »Denne ᚱ. ᛋ. ligger i ösby österste gård widh förstugudören i Jon Ersons gård.» Samma uppgift lämnar han i R 550: »Broo Sochn, J Ösby österste gårdhen widh förstugu dören.» I F a 6 uppges däremot, att stenen ligger »J Ösby söderste gården». I Peringskiölds *Monumenta* är Ösbystenen placerad på »Norrtällie», och i *Bautil* har den fått sin plats bland stenar från »Ösby eller Odensby Sockn». I *Roslagia* finnes en lägesbestämning, som återgår på Rhezelius' uppgifter: »In vico Oesbygensi villæ superioris ad vestibulum lapis» ... O. Celsius anger platsen efter R 550 och beskriver stenen på följande sätt: »Stenen är sönder och mitt i tu. det ena stycket förkommit. äro allenast öfrige det första och sidsta ordet.» Radloff: »Vid Ösby har äfven funnits et stycke af en Runsten.» I *UFT* (h. 2, s. 11) uppges, att av runstenarna i Roslags-Bro sn »finnes troligen ingen qvar».

Det på 1600-talet bevarade runstensstycket har uppenbarligen utgjort rotändan av en runsten. Rhezelius uppger, att styckets höjd var 5 kvarter (d. v. s. 0,75 m.) och bredden 6 1/4 kvarter (d. v. s. ung. 0,95 m.).

Inskrift (enligt Rhezelius):

hulbiar ... suaota
5 10

Holmbiorn ... boanda(?)

»Holmbjörn ... (sin) make.»

Hadorph och Helgonius: Före 1 **h** finnas först två streck, som kunna uppfattas som huvudstavar men som sannolikt utgöra rester av en korsande ormslinga. Därefter en linje, som ser ut som en **i**-runa och givetvis kan uppfattas så. Det första namnet skulle då bli *Igulbiorn*. 1 **h** har den egendomliga formen ᚻ; 11 **n**.

Runföljden 8 **s**—13 **a** uppfattas av Rhezelius som ett namn. Han skriver i R 550: »Desse före:ne twenne Nampn synas på denne Runesten och intet mehr.» Troligen är emellertid 8 **s** felläst för **b**; runföljden bör därför uppfattas som (ack.) *boanda*.

Namnet *Holmbiorn* är belagt i runinskrifter och är i medeltida urkunder »tämligen vanligt» Lundgren-Brate).

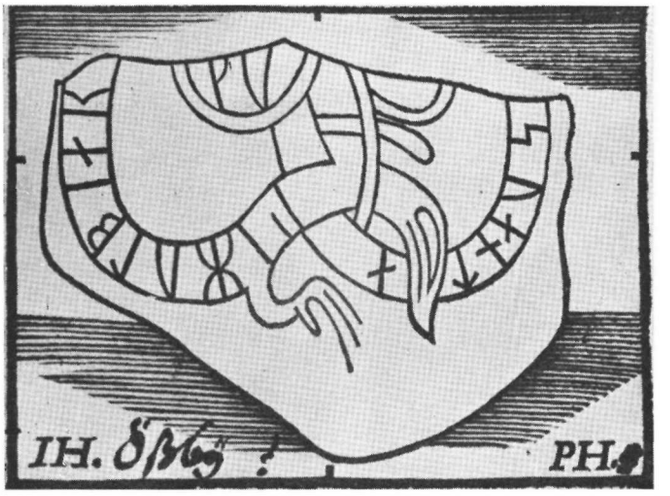

Fig. 286. U 538. Ösby, Roslags-Bro sn. Efter B 118.

Lyhundra härad.

Socknar: Husby-Lyhundra, Malsta, Lohärad, Estuna och Söderby-Karl.

Från Lyhundra härad äro 44 runinskrifter kända. Därtill kommer en sten (U 548), som icke har några runor, endast en teckning. Då denna är utförd i runstensornamentikens stil och sannolikt har kommit till under samma tid som inskrifterna, har den här upptagits med eget nummer. På fragmenten U 564 och 584 ha inga runor utan endast ornamentik bevarats.

Av de sålunda sammanlagt 47 ristningarna äro 9 nu försvunna och bekanta endast genom äldre uppteckningar: U 542, 556, 557, 565, 568, 577, 578, 582, 585. (Dessutom vet man genom säkra uppgifter, att ytterligare några runstensfragment ha funnits vid Husby-Lyhundra, Estuna och Malsta kyrkor, se s. 436, 442 och 460. Då inskrifterna på dessa fragment icke äro kända, ha de icke erhållit nummer i detta arbete och ha därför icke här medräknats.) Inom häradet finnas alltså numera 38 ristningar. Av dessa äro endast 14 fullständigt eller till större delen bevarade: U 539, 540, 541, 544, 545, 546, 548, 559, 566, 567, 572, 573, 579, 580. De övriga äro endast fragment, i många fall helt obetydliga fragment med blott ett par runor.

I Johannes Bureus' samlingar ingå endast 8 ristningar från hela häradet: U 540, 566, 567, 570, 577, 579, 582, 585. Av dessa äro U 540, 570, 579, 582 och 585 upptecknade av Bureus själv, U 566, 567 och 577 av Rhezelius. Därtill kommer U 581, som Rhezelius har undersökt, men som icke har upptagits i Bureus' samlingar. Genom *Ransakningarna* och under Johan Hadorphs resa kommo U 542, 543, 560, 565 och 578 i dagen. U 567 och 577 ha förbisetts eller varit oåtkomliga vid Hadorphs besök, varför det i *Bautil* endast finnes 11 ristningar från häradet avbildade: U 540 (B 248), U 542 (B 934), U 543 (B 249), U 560 (U 253), U 565 (B 254), U 566 (B 255), U 570 (B 252), U 578 (B 250), U 579 (B 251), U 582 (B 246), U 585 (B 247).

Under 1700-talet tillkommo 5 inskrifter: U 539, 541, 557, 568 och 573.

I Liljegrens *Runurkunder* upptagas 20 runinskrifter från Lyhundra härad, n:r 604—617 och 619—624.[1] Under 1800-talet kommo U 548, 559, 564, 574 och 576 i dagen, de två förstnämnda genom Dybecks resor.

Under 1900-talet ha i Lyhundra härad upptäckts icke mindre än 23 inskrifter: U 544—547, 549—556, 558, 561—563, 569, 571, 572, 575, 580, 583, 584; det stora flertalet av dessa äro dock endast smärre fragment.

I Lyhundra härad äro endast två ristningar i fast häll eller jordfast stenblock kända, nämligen de båda Öpirristningarna U 565 och 566.

[1] Om de försvunna fragmenten L 615 se nedan s. 442. L 615 »Bredsätra gärde» har oriktigt upptagits under Lyhundra härad (Malsta socken). Denna sten, U 537, tillhör Bro och Vätö skeppslag.

Husby-Lyhundra kyrka.

Från Husby-Lyhundra kyrka och närmaste omgivningar äro kända icke mindre än 20 runstenar och runstensfragment. Det är ett förvånande stort antal, måhända större än på någon annan plats i Uppland, med undantag av Sigtuna.

Bureus och hans samtida kände endast en runsten från Husby-Lyhundra, den som låg som tröskelsten mellan vapenhuset och kyrkan (U 540). Densamma omtalas i *Ransakningarna* på 1680-talet, och vid Hadorphs därpå följande besök på platsen kommo endast två mindre fragment i dagen (U 542 och U 543). Till den grad hade det fordom så rika beståndet av runminnesmärken förstörts eller undangömts. Först så småningom, och mestadels först under allra senaste tid, ha rester därav åter hopsamlats och tillvaratagits.

Det ojämförligt viktigaste runfyndet gjordes år 1728, i samband med en ombyggnad av kyrkan. Ur kyrkans grundval framtogos två runstenar. Den ena (U 539) var fullständigt oskadad, den andra (U 541) så gott som hel. De omtalas av O. Celsius, som besökte platsen kort efter fyndet. Den väldiga runstenen U 539, som nu står rest vid kyrkans sydvästra hörn, är en av Upplands ståtligaste med en ovanligt lång och innehållsrik inskrift. — Ytterligare ett litet fragment, inlagt i prästgårdens köksspis (U 557), kom till under 1700-talet. Och i Liljegrens *Runurkunder* (1833) uppgår antalet runinskrifter från Husby-Lyhundra till 6.

En stor sten inmurad i kyrkväggen, utan runor visserligen men med en teckning i runstensstil (U 548), upptäcktes 1870 av R. Dybeck. Han omtalar också ett par runstensfragment, som dock icke ha blivit tillvaratagna. Men f. ö. hände icke något nytt, som har bevarats åt eftervärlden, förrän vid 1900-talets början. Tre sönderslagna runstenar påträffades år 1900 vid grävning på kyrkogården (U 544—546). Ett större fragment (U 558) fanns vid Brates besök år 1915 på prästgårdens tomt, utan att man vet, varifrån det härstammar. Under de senaste åren har ett stort antal fragment tillfälligtvis hittats och tillvaratagits på kyrkogården och i dess grannskap (U 547, 549—553, 554, 555, 556). Det är visserligen småstycken, som var för sig äro nog så obetydliga, men de representera lika många runstenar och vittna sålunda om den rikedom på sådana, som en gång måste ha funnits här på platsen. Utan allt tvivel ha tidigare liknande fynd gjorts men icke tillvaratagits, då man har ansett dem sakna betydelse.

Att så många stenar blivit sönderslagna i småbitar och skärvor, beror säkerligen till stor del på det bräckliga materialet, sandsten. Sedan de tunna hällarna fallit ned på marken och spruckit sönder, har det sannolikt icke dröjt länge, förrän de krossats till spillror och hamnat i jorden. Om en systematisk förstörelse vittnar det tillstånd, vari de tre stenarna U 544—546 befunno sig, då de hittades. Stenar, som voro någorlunda hela och användbara, har man utan förskoning använt som material vid kyrkobygget. Det är betecknande, att en så präktig granitvård som U 539 har legat i själva grundvalen till den gamla stenkyrkan. Hur gammal denna är, vet man ännu icke med säkerhet, men allt tyder på att den i sina äldsta delar härrör från medeltidens förra hälft.

Vid Husby-Lyhundra kyrka har sålunda funnits en ovanligt stor anhopning av runristade stenar. Saken är så mycket mera påfallande, som den står i skarp kontrast till den sparsamma och glesa förekomsten av runstenar i denna del av Uppland. Två av stenarna (U 539 och U 540) härröra från 1000-talets förra hälft; de äro i hög grad representativa för den tidens bästa runstenskonst. De övriga tillhöra århundradets slut. Flera äro ristade av Öpir (U 541 och U 544) och hans samtida.

Förklaringen till den starka koncentrationen av runminnesmärken till Husby-Lyhundra ligger utan tvivel i historiska förhållanden under vikingatiden. Husby-Lyhundra har utgjort medelpunkten för häradet, säkerligen också för en stor del av Roslagen. Hit kunde skeppen ta sig

fram från Östersjön genom Norrtäljeviken och Limmaren, och här sammanstrålade vägar från flera håll, bl. a. den viktiga vägen västerut över Rimbo genom Sjuhundra och Långhundra härader mot landskapets centrum. Här låg den stora kungsgården Husby på sin dominerande höjd. Och i dess närhet reste sig, sannolikt tidigt på 1000-talet, en kyrka, som blev ett fäste för den kristna missionen under dennas äldsta tid. Utan tvivel kunna vi här, liksom på andra håll, konstatera ett samband mellan kungsgård och tidig kristen kyrka. Den kristna missionen har arbetat med kungamaktens stöd och medverkan. (Jfr Husaby i Västergötland, Husby-Rekarne i Södermanland och Sigtuna i Uppland.) Runstenarna vid Husby-Lyhundra kyrka, särskilt de många sandstenarna, vittna om att här under 1000-talet har funnits en kristen begravningsplats, där man har rest minnesvårdar i gammal stil över sina döda.

539. Husby-Lyhundra kyrka.

Pl. 118.

Litteratur: L 608, D 2: 255. O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 500, Acta Literaria Sveciæ 3 (1730), s. 84; O. Dalin, Svea Rikes Historia 1 (1747), s. 385; N. R. Brocman, Sagan om Ingwar Widtfarne (1762), s. 177; F. V. Radloff, Beskrifning öfver norra delen af Stockholms län 2 (1805), s. 105; R. Dybeck, Runa (fol.) 1, s. 73 not, Reseberättelse 1870 (ATA), s. 8; UFT h. 2 (1872), s. 32, h. 5 (1876), s. 107; E. Brate, Sverges runinskrifter (1922), s. 58, Svenska runristare (1925), s. 17, Anteckningar 1915 (ATA); O. v. Friesen, Upplands runstenar (1913), s. 27 f., 30, Runorna i Sverige (1928), s. 62, Runorna (1933), s. 203, 206; Lis Jacobsen, Evje-stenen og Alstad-stenen (Norske oldfunn 6, 1933), s. 14 not 2.

Äldre avbildningar: Dybeck (D 2: 255); Brate foto 1915 (ATA); O. v. Friesen foto (Upplands runstenar, s. 28, Runorna, s. 204).

Runstenen står rest vid kyrkans sydvästra hörn.

Den påträffades i april 1728 i kyrkans grundval och framtogs. O. Celsius, som den 28 maj s. å. besökte platsen, meddelar i *Acta Literaria Sveciæ* 3 (1730) följande: »In Cœmeterio Parœciæ Skædrensis ... Hoc monumentum obelisci forma affabre excisum, in imis fundamentis templi Skedrensis nuper invenerunt, qui murum reficiendum demoliebantur. Nunc itaque primum, post longam noctem, in conspectum hominum redit, publica luce dignissimum.» I sin handskrivna samling av runinskrifter (F m 60) har han antecknat: »Husby Kyrkiogård vptagen uthur grundvaln in Aprili 1728, neque ante antiquariis visus ... stor och lång. en obelisque smal åt ändan. skiön sten. Vidi d. 28 Maii 1728. Denne är värd att hämtas till Upsala.» Någon flyttning till Uppsala blev emellertid icke av. Radloff meddelar (1805): »Vid sydvestra kyrkhörnet är en ansenlig Runsten som uptogs ur grundvalen då kyrkan 1728 tilbygdes.» Härifrån har Liljegren (L 608) säkerligen sin uppgift: »Vid kyrkans SV. hörn.» Dybeck: »Runstenen är i början af 1700-talet funnen i kyrkan och står nu å kyrkogården, invid sydvestra kyrkhörnet.» I början av 1870-talet har det (enligt *UFT* h. 2) varit ifrågasatt att flytta stenen, men av någon anledning har detta icke blivit av. »Klockaren lofvade besörja om hans utbrytning och uppresning på anvisadt ställe. Om ej församlingen ville bekosta arbetet, skulle det ske på Fornminnesföreningens bekostnad.»

Gnejsgranit. Stenen är hög och smal, med i det närmaste kvadratisk genomskärning. Tre sidor ha jämn yta och äro försedda med ristning; den fjärde är ojämn och icke tillformad för ristning. Höjd 2,48 m. Bredd (1 m. över marken) sidan A 0,52 m., sidan B 0,47 m., sidan C 0,50 m. Sidorna A och C ha ljusgrå yta, tämligen jämn och slät. Sidan B har en mera ojämn yta, med många valkar och avflagringar, till färgen mörkgrå med många skiftningar. Denna sida är upptill prydd med ett kors och kan därför betraktas som stenens framsida. Ristningslinjerna äro smala, i allmänhet djupa och tydliga. Särskilt gäller detta om sidan B. Skiljetecknen äro däremot ofta svagt huggna och osäkra.